

Фаринник Василь Іванович,
професор кафедри кримінального
процесу Національної академії
внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор

СТАТТЯ 615 КПК УКРАЇНИ ПІД КОНСТИТУЦІЙНИМ КОНТРОЛЕМ: ЧИ МАЄ ВИНЯТОК МЕЖІ?

24 лютого 2022 року повномасштабна збройна агресія проти України поставила перед системою кримінальної юстиції безпрецедентний виклик. Перед державою постало не лише питання забезпечення правопорядку, а значно глибше питання: чи може держава, захищаючи себе, тимчасово відступити від класичних процесуальних гарантій, не зруйнувавши при цьому саму конституційну природу кримінального процесу?

Відповідь законодавця була блискавичною. Уже 3 березня 2022 року, тобто на сьомий день широкомасштабного вторгнення, Верховна Рада України ухвалила Закон України № 2111-IX «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану» [1].

Зосередимо увагу на назві цього Закону. Законодавець не говорить про вдосконалення, оптимізацію чи модернізацію кримінального процесу. Законодавець говорить про: «забезпечення діяльності правоохоронних органів». На моє переконання, це має принципове значення. Це означає, що в перші дні повномасштабної війни парламент виходив із наявності реальної загрози втрати функціональної спроможності всієї системи кримінальної юстиції. Саме вказаним вище Законом ст. 615 КПК України було фактично викладено в новій редакції, яка запроваджувала такі нововведення: розширено процесуальні повноваження прокурора, делеговано окремі повноваження слідчого судді керівнику органу прокуратури, визначено спеціальний режим кримінального провадження в умовах воєнного стану. Більше того, в цей же період Верховний Суд надає судам спеціальні роз'яснення щодо здійснення кримінального провадження в умовах війни.

Усе це переконливо свідчить про те, що йшлося не про чергову законодавчу реформу. Вирішувалося питання процесуального виживання держави. Саме цій еволюції ст. 615 КПК України, яка пройшла відповідні етапи, і присвячено це дослідження.

Перший етап: 2022 рік – потреба запровадження механізму процесуального виживання статті 615 КПК України. Щоб зрозуміти природу запровадження оновленої редакції ст. 615 КПК України необхідно згадати в яких реальних умовах працювали органи кримінальної юстиції у березні–квітні 2022 року. Адже у перші тижні повномасштабної війни органи досудового розслідування, передусім Національної поліції України, опинилися в умовах, коли в окремих регіонах були відсутні навіть мінімальні організаційні передумови для здійснення кримінального провадження. Підрозділи поліції були змушені не просто змінювати режим роботи. Вони були змушені фізично змінювати місце дислокації. Аналогічна ситуація склалася і в системі Офісу Генерального прокурора.

Не менш драматичною була ситуація із судами. За рішеннями Верховного Суду у 2022 році багаторазово змінювалася територіальна підсудність кримінальних проваджень. Справи судів Луганської області передавалися до судів міста Дніпро. Частина справ судів Херсонської області передавалася до судів міста Одеса. Окремі провадження судів Донецької області передавалися до судів міста Павлоград.

Фактично слідчий міг працювати в одній області, прокурор – в іншій, а судовий контроль здійснювався в третій. Саме в таких умовах приймалася оновлена редакція ст. 615 КПК України.

І моя перша теза звучить так: у березні 2022 ст. 615 КПК України не змінювала кримінальний процес, вона не дала йому померти.

Другий етап: 2022–2024 роки – інституціоналізація процесуального винятку. Після стабілізації роботи державних інституцій ст. 615 України зазнала певних змін. Вона поступово перестає бути лише механізмом виживання, а починає набувати ознак самостійного процесуального порядку.

Саме в цей період відбулися такі зміни кримінальної процесуальної форми: розширюються повноваження прокурора, зокрема шляхом делегування йому окремих повноважень слідчого судді щодо вирішення питань про застосування окремих заходів

забезпечення кримінального провадження; змінюються правила судового контролю; запроваджується особливий режим доказування; допускається проведення окремих процесуальних дій у дистанційному форматі; виникають механізми відновлення втрачених матеріалів кримінальних проваджень.

Особливу увагу слід приділити ч. 11 ст. 615 КПК України. Законодавець уперше допустив можливість використання в суді показань, отриманих під час досудового розслідування, за таких умов: хід і результати допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації; допит підозрюваного проводився за участі захисника [2].

Проте правозастосовна практика слідчих підрозділів Національної поліції України засвідчила не лише ефективність цього порядку, а і його ризики, а саме: неповна відеофіксація; технічні переривання запису; неналежне долучення цифрових носіїв; формальна участь захисника.

І саме в цьому контексті виникає ключове питання: чи не починає винятковий поступово витіснити загальне правило?

Третій етап – судова корекція положень статті 615 КПК України правовими позиціями Верховного Суду.

Починаючи з 2023 року саме Верховний Суд формує новий стандарт застосування ст. 615 КПК України. Він послідовно виходить із принципової правової позиції: сам факт введення воєнного стану не створює презумпції автоматичного застосування спеціального режиму кримінального провадження.

Для застосування положень ст. 615 КПК України необхідно довести:

- наявність об'єктивної неможливості діяти в загальному порядку;

- наявність прямого причинного зв'язку між воєнною обстановкою та неможливістю проведення конкретної процесуальної дії;

- дотримання принципу пропорційності обмеження прав людини.

Тобто фактично судова практика повернула ст. 615 КПК України із площини адміністративного реагування у площину конституційних засад кримінального провадження.

Четвертий етап – визнання неконституційності окремих положень ст. 615 КПК України рішеннями Конституційного Суду України (конституційний етап). Кульмінацією еволюції

положень ст. 615 КПК України можна назвати такі рішення Конституційного Суду України: № 8-р(П)/2024 від 18 липня 2024 року та № 3-р(П)/2026 від 1 квітня 2026 року.

Зокрема, у рішенні від 18 липня 2024 року Конституційний Суд України дійшов висновку про невідповідність приписам ст. 29 Конституції України ч. 6 ст. 615 КПК України, яка визначала, що у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку цього запобіжного заходу, він вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом. У цьому рішенні Конституційний Суд України вперше поставив фундаментальне питання: що саме слід розуміти під поняттям «неможливість судового розгляду»? Дослідивши обставини справи та норми законодавства, Суд наголосив, що законодавче регулювання не може базуватися на невизначених категоріях, якщо йдеться про позбавлення людини права на свободу [3].

Окремої уваги заслуговує і рішення Конституційного Суду України від 1 квітня 2026 року, ухвалене за конституційною скаргою Р. Г. Червінського. Предметом конституційного контролю була ч. 5 ст. 615 КПК України, яка передбачає, що у разі неможливості проведення підготовчого судового засідання обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання у підготовчому судовому засіданні, але не більше ніж на два місяці. Дослідивши обставини справи на норми законодавства, Конституційний Суд України сформулював принципову правову позицію: продовження строку тримання під вартою не може ґрунтуватися лише на обставинах, що перешкоджають проведенню судового засідання, без дослідження доказів, які обґрунтовують необхідність подальшого застосування цього виняткового запобіжного заходу. На переконання Суду таке позбавлення свободи набуває ознак свавільного обмеження конституційного права на свободу та особисту недоторканність [4].

Вищенаведене зумовлює ключове запитання: чи має виняток межі? Наведена законодавча еволюція ст. 615 КПК України дозволяє сформулювати такі ключові висновки:

– винятковий процесуальний режим є конституційно допустимим лише за умови його фактичної, а не декларативної необхідності;

– об’єктивна неможливість здійснення процесуальної дії повинна бути не припущенням, а предметом доказування;

– жодна обставина сама по собі не може легалізувати автоматичне позасудове продовження обмеження права на свободу та особисту недоторканність.

Отже, якщо у 2022 році ст. 615 КПК України врятувала кримінальний процес від «паралічу», то у 2026 році Конституційний Суд врятував саму ст. 615 КПК України від перетворення винятку на новий стандарт кримінального провадження. І саме в цьому, на моє переконання, полягає головний урок «воєнного» кримінального процесу: виняток допустимий лише доти, доки він не починає витісняти конституційне правило.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про попереднє ув’язнення» щодо додаткового регулювання забезпечення діяльності правоохоронних органів в умовах воєнного стану: Закон України від 3 берез. 2022 р. № 2111-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2111-20#Text>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : затв. Законом України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі про гарантії судового контролю за дотриманням прав осіб, яких утримують під вартою від 18 лип. 2024 р. № 8-р(II)/2024. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-24#Text>.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Червінського Романа Григоровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини п’ятої статті 615 Кримінального процесуального кодексу України від 1 квіт. 2026 р. № 3-р(II)/2026. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-26#Text>.